

ספרות ואניגמה

מה הופך את הספרות למדיום האפקטיבי ביותר לבירור
אניגמות ולהבנה של מקומן המרכזי בחיינו, מרכזי יותר
משאנחנו מוכנים להודות?

אני רוצה להתחיל בסיפור. ולשם כך אקח אתכם לאנגליה, לכרי הדשא המוריקים שמחוץ ללונדון. זהו יום קיץ נעים. וג'ו וקלריסה עורכים פיקניק. הם לא התראו חודשים רבים בגלל עבודה שלקחה אותם רחוק זה מזה, וג'ו חושב שעכשיו, בהזדמנות חגיגית זו, הגיע הרגע לתת לה את מתנת יום ההולדת היקרה שלה. הוא מתרגש, מזיע מתחת לחולצה. היא חושדת שזה הרגע אבל לא מראה כלפי חוץ את המתח וההתרגשות שאוחזים בה. לפתע הם שומעים קריאות לעזרה, מרחוק הם רואים כדור פורח ענקי, בגודל של בית, נגרר על הדשא, מישוהו רץ אחריו ומנסה לתפוס בחבל, ובתוך הסל עומד ילד מבועת שצועק "סבא, סבא". ג'ו לא חושב פעמיים ורץ לעבר הכדור. יחד איתו באותו רגע רצו אל הכדור הנגרר עוד ארבעה גברים אחרים שהיו באחו במקרה.

בעודו רץ הוא רואה לחרדתו את הכדור מתרומם מעל הקרקע והאיש המבוגר מנסה נואשות להנחית אותו. הוא צועק אליהם להגיע, לעזור. ארבעת הגברים וג'ו קופצים על החבלים ונתלים על הסל ומושכים אותם, ומצליחים בכוחות משותפים ובהרבה צעקות להשיב אותו אל האדמה. ג'ו רואה שהילד שוכב מכווץ, בפינת הסל. הוא מנסה להרגיע אותו, מבקש ממנו שיאחז בידו ויקום ויצא מהסל. אבל הילד משותק. הקפטן מנסה לטפס אל הסל, רגל אחת כבר בפנים, הוא צועק הוראות שאף אחד לא שומע, כי יש משבי רוח וצעקות, ואז, פתאום, משב רוח פתאומי ועז שהופיע משום מקום, נותן אגרוף אדיר לכדור הפורח ונושא אותו בבת אחת למעלה. הקפטן נופל מהסל, וחמשת הגברים נתלים על החבלים ומנסים בכוח לרסן את הכדור ולהשיב אותו אל הקרקע. אבל הרוח מתגברת והכדור מתרומם עוד ועוד, ועכשיו הם תלויים כולם בין שמיים וארץ, חמישה

גברים שלכם הולם במאמץ, כדור פורח וילד שצורח בפנים. וג'ו חושב באימה שבקרוב יגיע הרגע שבו שמיטת החבל תהיה בלתי אפשרית או קטלנית.

ובאמת, מישו הרפה מהחבל, והכדור התרומם עוד מטר אחד או שניים, ומיד אחריו הרפה מישו נוסף, ואז עוד אחד, ועוד אחד, בתגובת שרשרת, וכולם, פרט לאדם אחד, שהמשיך להחזיק בחבל, נפלו ארצה בחבטה אדירה.

הכדור המשיך להתרומם למעלה, עוד עוד, וארבעת הגברים והקפטן, שהיה הסבא של הילד, הביטו למעלה בחרדה ובאימה, וראו כיצד האיש שנשאר אוזו בחבל נעשה קטן יותר ויותר, כמו בלון יום הולדת שמתרחק ממך, ואז כעבור דקות אחדות, משתש כוחו, נופל כמו אבן כבדה מגובה עצום אל הקרקע.

אגב, לכל אלה שדואגים, הילד שבסל התעשת בשלב כלשהו והצליח להנחית את הכדור כמה קילומטרים משם.

מי היה האדם שאמר "אני", שעזב ראשון, שיצר את תגובת השרשרת שגרמה לכולם לעזוב את החבלים ולכדור הפורח להתרומם מעלה? ג'ו, גיבור הרומן, מתקשה להחליט אם זה הוא או מישו אחר. אף אחד אחר מהחבורה לא מוכן לקחת על עצמו את האשמה. אבל דבר אחד היה ברור: לולא הרפו מהחבל היה משקלם המשותף מוריד את הכדור אל הקרקע.

כמו שאומר מקיואן ברומן שממנו לקוח הסיפור שאני מספר לכם עכשיו, "[ברגע מסוים] מישו אמר 'אני', ואחר-כך לא היתה כל תועלת באמירת 'אנחנו'."* בימים ובשבועות שלאחר מכן הוא סיפר את הסיפור לעצמו ולאחרים עשרות פעמים. וככל שסיפר אותו כך התעצב כביכול הסיפור וקיבל צורה, עם התחלה, אמצע וסוף, עם שמות ותאריכים, אבל כל שסיפר אותו יותר, כך גם התעצמו השאלות המענות שעלו ממנו – האם הוא שעזב ראשון את החבל? האם אפשר היה לנהוג אחרת? למה קרה מה שקרה, שבדיוק ברגע שבו עמד להתאחד שוב ואולי לקבל החלטות גורליות על הבאת ילדים לעולם, מופיע הכדור הפורח בחייהם והורס הכול? האם זה היה צירוף מקרים סתמי, או השגחה אלוהית? מה המשמעות שעליו לחלץ מהאירוע הטרגי הזה? ואלה הן בדיוק השאלות האלו שגורמות לעלילה של הרומן הנהדר הזה להתפתח, ולהגיע לשיאים דרמטיים עוד יותר מאלה שבפתיחה. ואני מזמין את כולכם לקרוא אותו.

אין ספק שג'ו וקלריסה עברו אירוע מטלטל, מוזר, שאי אפשר היה לצפות, שהגיע ברגע מכריע מאוד בחייו; אירוע שאי אפשר להבין עד תום, למסגר, להגיד: כך וכך קרה. אירועים כאלו, שיש המכנים אותם ברבור שחור, קורים בחיים לעיתים נדירות, ותודה לאל על כך. אך בספרות הם הרבה יותר נפוצים.

הטענה היא שמה שהופך את האירועים האלו למשמעותיים כל כך בחייו הוא קודם כל האניגמה העומדת במרכזם. כמו האניגמה של ג'ו ביחס לאשמה שלו, או לסיבת האירוע. אניגמה שייכת למשפחה מכובדת ובאה בימים של מושגים שבהם כלולים גם הפרדוקס, הקואן, היקבעות היתר והמונח המוכר לכולנו – רב-מערכיות במילוי פורים. אך בעוד המונח פרדוקס מגיע במקור מתחום הלוגיקה, והקואן מתורת הזן, והיקבעות היתר באה

* מקיואן, איאן. 1999 [1997]. אהבה עיקשת. תרגום: עתליה זילבר. תל אביב: עם עובד.

מהפסיכואנליזה והמרקסיזם, והמושג רב־מערכיות במילוי פערים בא מתורת הספרות, האניגמה מגיעה מתחום הדיון המטפיזי, גם אם הספרות היא הפורום המתאים לבירורה. הגדרת האניגמה. אניגמה איננה סתם חידה. אניגמה היא חידה שאין לה פתרון. זאת ועוד, אנחנו לא מסוגלים אפילו להכריע כיצד עלינו לטפל בה, איזו דרך יכולה להוביל לפתרונה, אם בכלל.

אניגמה בוקעת מתוך אירוע קיצון, כמו אתנה ממצחו של זאוס. עם הופעתה היא מחוללת תשוקה עזה לפתור אותה, למצוא לה משמעות, סגירה, או להדחתה. היא אינה מרפה.

בחיים האמיתיים אנחנו מתקשים לברר אניגמות, לרוב הן שוכנות אצלנו בלא מודע, פועלות את פעולתן בסתר. אבל הספרות מציפה אניגמות, קוראת להן בשם, מתחקה אחריהן, לא בהכרח כדי לפתור אותן אלא כדי לספק להן מקום שבו אפשר להרהר בהן באריכות, בנחת, לעומק. ואכן, והספרות יודעת זאת יותר טוב מכולם, לפעמים חיים שלמים של אדם מתארגנים סביב אניגמה שפצעה אותו.

אחאב, הגיבור של הרומן המונומנטלי "מובי דיק" של מלוויל, מקדיש את חייו לצוד את הלווייתן הלבן המגלם בשבילו את האניגמה של הקיום, את כל הרע והמופלא בעולמו. הגיבורה של "ימי הנטישה", הרומן המזהיר של אלנה פרנטה, מנסה באובססיוויות, לאורך כל העלילה, להבין למה בעלה נטש אותה, מה היא עשתה שגרמה לו לעשות כן, האם יכלה לפעול אחרת. ואם נחזור למקומותינו, בנובלה המופלאה והקומפקטית של רונית מטלון, ב"הכלה סגרה את הדלת", כל הטקסט סב סביב השאלה לא־פתירה, מדוע הגיבורה מסרבת להתחתן. והדוגמאות הן רבות מספור.

הטענה המרכזית שלי היא שיותר מכל צורת הבעה אמנותית אחרת, או פרקטיקה חברתית, וודאי יותר מאשר דיונים משפטיים או טיפולים פסיכולוגיים, הספרות היא המקום, הזירה, הפורום, המדיום המתאים ביותר ואולי הטבעי ביותר, עוד מאז הטרגדיות היווניות, לבירור של השאלות האלה, להעמקה שלהן, לפיתוח שלהן, להבנת האפקטים האפשריים שלהן. הספרות, ולא ציור, ולא סרטים ואף לא סדרות טלוויזיה.

מה הופך את הספרות למדיום האפקטיבי ביותר לבירור אניגמות ולהבנה של מקומן המרכזי בחיינו, מרכזי יותר משאנחנו מוכנים להודות? זאת שאלה מרתקת, שכמרצה וכחוקר אני עוסק בה כבר שנים, ולא שבע ממנה.